

אליאס ח'ורי ואנטון שמאס
(מאחור). המבנה שלי הוא נגד
אלימות, זה החינוך שקיבלתי,
וישר רואים מי אני ומאיפה אני בא

מאבק לחיים, ליא למוות

הסופר הלבנוני אליאס ח'ורי, מי שנלחם בעבר נגד קיום ועידת מכחישי השואה בכיירות, מאשים עכשיו את צה"ל בפשעי מלחמה ברומן החדש 'באב אלשמס'. בשיחה עם הסופר ואיש הרוח הפלסטיני אנטון שמאס, הוא אומר שישראל תיטמע בעתיד בעולם הערבי, אבל בינתיים מאמין בשתי מדינות לשני עמים. הוא תומך במאבק נגד הכיבוש, אבל מתנגד לרצח אזרחים ויוצא נגד תופעת המתאבדים. הכל מתוך אמונה שהמאבק הפלסטיני לעצמאות הוא מאבק לחיים ולא למוות

אנטון שמאס, אן ארבור, מישיגן

צילום: ג'ף קוואסקי, אי.א.פי.

הגרדול במחנות הפליטים בלבנון. ח'ליל איוב, אח בבית-החולים 'אל-ג'ליל' שבמחנה שתילה שבפאתי ביירות, סועד את יונס אבראהים אל-אסדי, לוחם פלסטיני שזה שלושה חודשים שקוע בתרדמת, ומנסה להשיב אליו את הכרתו באמצעות הסיפור, בניסיון החייה שהרואדי. והסיפור הוא סיפורו של יונס, שהנפכה של '48 הרחיקה אותו ממשפחתו ומאשתו הצעירה, שאותה הוא ממשיך לפקוד מעת לעת כמסתגן אל תוך עברו, והולך ומתאהב בה מחדש. בסך הכול סיפור אהבה.

אליאס ח'ורי הוא לוחם רב-זכויות בשורות המאבק הפלסטיני. הוא נולד בשנת 1948 בשכונת אשרפייה, שכונה נוצרית במזרח ביירות, למשפחה מהמעמד הבינוני. ב-1967 הוא הצטרף לפת"ח. "חשתי את עומק ההשפלה, כשביקרתי במחנה פליטים אל-בקעה בירדן", הוא מספר. "חשבתי שאני חייב לעשות מעשה. נסעתי לעמאן. לא הכרתי שם איש. ישנתי במלון זול על הגג. בבוקר לקחתי מוניט וביקשתי מהנהג שייקח אותי אל הלוחמים הפלסטינים.

"אבו-ג'יהאד – רק לאחר מכן ידעתי מיהו – הציע לי לחזור הביתה, כי אני צעיר וחסר ניסיון. אך לבסוף הוא הסכים לצרף אותי למחנה בגלל התעקשותי. אני חושב שהוא מיד הבין שלא

פגשנו באן ארבור, מישיגן, כדי לשוחח על הספר. הגפנו את החלון מפני רעש האוטוסטרדה ופתחנו יותר מדי דלתות. אלא שזה תמיד כך עם אליאס ח'ורי, ששטף דיבורו מעורר קנאה בערבי המנותק שבי, אבל דעותיו הנחרצות כאינטלקטואל ערבי שאינו עושה חשבון לאף אחד, תמיד מצליחות לנחם אותי מחדש. הן כנראה יעצבנו את תום שגב, שכתב נגדו לאחרונה, ולא יצליחו לנחם אותו. הרי ח'ורי העז להביא בספרו דברים שהוא שמע מפי הפליטים הפלסטינים על מעשי טבח שהתרחשו ב-'48. אם זה לא כתוב אצל בני מוריס, שגב התריס, אין לח'ורי שום זכות להזכיר את זה, בלי לציין בפתח הרומן שכל קשר בין הדמויות לבין המציאות הוא סתם המצאה של עוד מוח ערבי נטול חינוך אירופי מעודן. ובני מוריס אכן לא כתב. הוא אף הרחיק לכת במוסף הזה לפני כארבעה חודשים, ואמר שאינו שולל טרנסספר כסוג של פתרון, ובכלל – הפלסטינים האלה החמיצו אפילו את מה שאבא אבן החמצמץ תמיד טען שהם לא מפסיקים להחמיץ. אז שילכו להם מפה עוד פעם, ובבניין המולדת נטולת הפלסטינים ננוחם.

אבל אליאס ח'ורי, בכל זאת, בניגוד אליי ולמרות השנים, עוד לא איבד תקווה. ספרו 'באב אלשמס', התירוף לשיחה, הוא סיפורה של פלסטין האבודה, שתחילתו במפץ הגדול של '48, וסופו במפח

פליטים פלסטינים מרמלה ב'48'. המדינה הפלסטינית שתקום תהיה מדינת פליטים צילום: אי.פי פליטים יהודים בבדפשט ב'45'. חלק עיקרי מהחרדה, הפראנויה הישראלית, נובע מהשוואה

הדיבור על השואה ב'באב אלשמס' חשוב מאוד לפלסטיני כדי להבין את עצמו. אם הפלסטיני רוצה להבין את עצמו עליו להבין את אותו ישראל, שתודעתו מעוצבת על-ידי הזיכרון של השואה. חלק עיקרי מהחרדה, הפראנויה הישראלית, נובע מהשוואה. אם לא נבין זאת, לא נבין מיהו הכובש את הארץ

הסיפור המוזעזע הזה, בדרך של הצעת מספר סימולות, במקום להכריע בסוף אחד, כאילו אתה נזהר. כן, השארתי מספר סימולות לסיפור הפיתיה. זה הסגנון של כל הספר. ריבוי הסימולות לא נעשה כדי לרַכֵּך, הוא חלק מתבנית הרומן. זה סיפור שמספרים אותו אנשים מפי אנשים. החזרה היא התחבולה הסיפורית העיקרית ברומן הזה, והיא התחבולה העיקרית ב'אלף לילה ולילה' ובאמנות הסיפור הערבית הקלאסית. אני חושב שהסגנון הזה הולם את החוויה הטמונה בהזיכרות, החוויה שלא מצאה לעצמה כמעט ביטוי לפני כן. כאשר התחלתי לעבוד במרכז למחקרים פלסטיניים בבירות – עברתי שם מ'1971 עד 1979 – הופתעתי לגלות שלא קיימים טקסטים המספרים על הנכבה של 1948. אני זוכר שהגשתי הצעה, שהתייחסו אליה או בביטול, אולי כיוון שהייתי בחור צעיר וסופר צעיר, ולא היסטוריון. הצעתי לחבר ספר גדול ולאסוף בו את כל הסיפורים על העקירה ב'48'. ההצעה לא זכתה ליחס רציני, כך שאני רואה ב'באב אלשמס' את תרומתי הצנועה לרעיון זה. הזיכרון לא יכול לבטא את עצמו בנרטיב אחד. ובזמן הכתיבה גיליתי את עושר הניסיון הפלסטיני והניסיון האנושי. הספרות חושפת את עושר החוויה האנושית, שאין לה נרטיב אחד. וכאשר יש לך רק נרטיב אחד, משמעות הדבר להיות שבו באידאולוגיה. אם הספרות מחפשת את העומק האנושי, היא אינה יכולה לומר דבר אחד, לספר סוף אחד. סיפור הפיתיה הוא סיפור מאוד אכזרי, ולא משנה באיזה סוף נבחר. כי הילד מת. התינוק מת. מי הרג אותו? האיש או אמה שלו? זה אינו משנה, בשני המקרים הסוף נוראי.

מספר על הניסיון הפלסטיני לאורך הציניאמה, אי-אפשר לקרוא את הניסיון הזה אלא במראה של ה'אחר' הישראלי. לכן כאשר כתבתי את הרומן הזה, השקעתי מאמצים רבים כדי לשבור לא רק את הסטראוטיפ הפלסטיני, אלא גם את הסטראוטיפ הישראלי, כפי שהוא בא לידי ביטוי בספרות הערבית ובמיוחד בספרות הפלסטינית אצל ע'סאן כנפאני, למשל, ואפילו אצל אמיל חביבי. הישראלי הוא לא רק השוטר או הכובש, הוא ה'אחר', שיש לו גם חוויה אנושית, ואנחנו צריכים לקרוא את החוויה הזאת. הקריאה שלנו את החוויה שלהם היא מראה לקריאה שלנו את החוויה הפלסטינית.

ביצד אתה שובר בספר את דמות הסטראוטיפ הפלסטיני?
הספר שובר את הגבורה. הספרות שעסקה במשך תקופה ארוכה בשאלה הפלסטינית, ובמיוחד הספרות הפלסטינית, הציגה מודל של פלסטיני אמיץ, גיבור, אציל נפש, עשוק, משורר, מחדש... כלומר מתוך הכתיבה של סופרים פלסטינים, ובמיוחד ברומן, נוצרה דמות סטראוטיפית של פלסטיני. אני מרגיש שבספר הזה הדמות הזו מתפרקת. ב'באב אלשמס' שני הגברים, יונס ו'ח'ליל, אינם הגיבורים. הגיבורים הם שתי הנשים, נהילה ושמש. אצל נהילה ושמש נשברים כל הרפוסים של משמעות הגבורה והגעגועים לאדמה. עבור נהילה הגבורה האמיתית היא שנחיה, שנאהב.

מכיוון אחר, דמותה של שמש מערערת את הדמות הסטראוטיפית של הלוחם הפלסטיני. הלוחם הוא לא רק הגיבור או ההרפתקן, שהתרגלו אליו, הלוחם כאן מלא בלבטים. הוא בן-אדם. גם תמונת העקירה ברומן מערערת את הרפוסים הקיימים. כך, למשל, הסיפור על הילד והפיתיה (ילד שבכה שהוא רוצה פיתה, עד שהרגו אותו מוחש שבכיו יחשוף את שיירת הפליטים), אינו תמונה מקובלת בחברה פצועה עד כדי כך. חשתי מאוד מהתגובות, אבל כתבתי, ולא היה אכפת לי. כך אני מרגיש, וזו, לדעתי, התמונה שיש לעסוק בה. במובן הזה, לא חשבתי על הקורא הפלסטיני בזמן הכתיבה, או לא התחשבתי בו. דעתי הייתה שהספר תופש רגע אנושי עמוק בחוויה הפלסטינית, שחייבים לספר ללא קשר לתגובת הקוראים, ולא משנה מהיכן הם. על הקורא הישראלי לא חשבתי כלל.

הסיפור של הילד והפיתיה הוא, לדעתך, המוקד של 'באב אלשמס'. בסוף הסיפור אתה מנסה לעדן את האפקט, שהשאר

(המשך מעמוד קודם)

תצמח ממני תועלת. אבל הוא ריחם עליי והסכים לצרף אותי. ובאמת, לפני כן, לא יריתי אפילו בציפור, אני שונא לצוד ציפורים. המבנה שלי הוא נגד אלימות, זה החינוך שקיבלתי, וישר רואים מי אני ומאיפה אני בא. היה אתנו גם אבו-עמאר, וקראו לו 'הוקן'. הוא הצטרף אלינו ושתה אתנו תה, אבל לא השתתף בשיחה. מי שדיבר אתי היה אבוג'יהאד, ח'ליל אל-זווייר. כך הצטרפתי לתנועת ההתנגדות. המשכתי אתם גם לאחר שעברו ללבנון. הייתי סטודנט ומושפע מהרעיונות של צ'ה גווארה, מאו טסה טונג ואחרים. לאחר ספטמבר 1970 החלטתי לנסוע ללמוד בצרפת, ומשם חזרתי אל מרכז המחקרים הפלסטיני. כאשר פרצה מלחמת האזרחים, השתתפתי בה, כלומר תרמתי את חלקי.

במלחמת האזרחים נפצע ח'ורי קשה, בין היתר הוא איבד את ראייתו, שחזרה אליו לאחר טיפולים ממושכים בצורה חלקית. המחיר האישי ששילמו הוא ומשפחתו, כמו אנשי שמאל לבנונים אחרים ש'חצו את הקווים', היה מעבר לכך. הם גורשו מבתיהם על-ידי הפלנגות, ולתקופה ארוכה היו מנועים מיצירת קשר כלשהו עם משפחותיהם. היום חי ח'ורי בבירות עם אשתו ושני ילדיו. הוא עורך המוסף הספרותי של 'אלנהאר' והיה עורך של כתבי-עת פלסטיניים חשובים. הוא כתב מאמרים רבים, ביקורות ספרות, ספרים, מחזות וטריט.

בראיון שנתת לפני שמונה שנים לכתב-העת 'אל-אדאב', אמרת ש'ההתרגום הוא מסע מסוכן', בין היתר מכיוון שיתכן שהחברה שהתרגום מתפרסם בה, עדיין "לא בשלה לקבל אותך". מזה יחסך לך שהתרגום הראשון של הספר הוא לעברית, והאם אתה סבור שהחברה שאליה תורגם הספר בשלה לקבל אותך?
האמת היא שכאשר הייתי בשלבים האחרונים של כתיבת 'באב אלשמס', המחשבה המרכזית שהעסיקה אותי הייתה שהספר צריך להיות מתורגם לפחות לשפה אחת – היא השפה העברית. ואכן, כאשר פנתה אליי הוצאת 'אנדלוס' וביקשה ממני לתרגם את הספר, מאוד שמחתי, כי אני חושב שהספר הזה כתוב בשתי שפות. הוא כתוב בערבית וכתוב בעברית בו בזמן. אני מתכוון לכך שכאשר עברתי על הספר הזה, גיליתי שה'אחר' הוא המראה של הא'ני'. ומאחר שאני

אהבות נכזבות

בימים אלה מתקיים דיון סביב העמדת שרון לדין בבלגיה כפושע מלחמה. מזה יחסך לזה? שרון קשור בזיכרונותי האישיים וזיכרון הלבנוני – זיכרונות מרירים וכואבים מאוד. הוא לא רק 'גיבור סברה ושתילה', אלא גם 'גיבור הפלישה ללבנון', שתבעה אלפי קורבנות. הוא גיבור של כ-8,000 שבויים שהובלו אל מחנות אלי-אנצאר, של הרס עצום של הדרום ושל ביירות. הוא גם קשור בזיכרוננו לבשר ג'מיל ולהכתרתו של ג'מיל, כלומר של הזרם הפשיסטי, לשלטון בלבנון. בחירת שרון לראשות הממשלה בישראל הייתה לגנבי אכזבה מהחברה הישראלית, שהחלה לאבד את הזיכרון שלה. במרכז החברה הזו נמצא הזיכרון, חברה שהיא אנדרטה לשואה הנאצית. אבל היא מאבדת את זיכרונה, וגורמים מיליטריסטיים משתלטים עליה. אני פרשן פוליטי, אבל נראה לי שמי ששולט בישראל זו צמרת הצבא, ולא הממשלה. חזרת שרון אל השלטון והמצור שעשה על הפלסטינים פעם נוספת, והפעם בפלסטין עצמה, מבטאים את האבסורד שבהיסטוריה. קרל מרקס אמר שההיסטוריה חוזרת על עצמה פעמיים: בפעם הראשונה כטרגדיה, ובפעם השנייה כפארסה. שרון מוכיח לנו כי הפארסה יכולה להפוך לטרגדיה. וזה מה שכל-כך כואב במה שמתרחש עכשיו. החברה הישראלית עוברת משבר הרסני, ועליה לענות על השאלה הגדולה, עוד לפני זכות השיבה. האם היא מוכנה לשתי מדינות בפלסטין? הרי כל הטיעון הישראלי מושתת על כך שהפלסטינים לא קיבלו את החלטת החלוקה ב'1947.

דרך אגב, הצינונת לא קיבלה את החלטת החלוקה עד היום; היא קיבלה את החלק העוסק בהקמת "מדינה יהודית בארץ-ישראל", אבל מעולם לא קיבלה את החלק השני של החלטת החלוקה, המדובר על מדינה ערבית על אדמת פלסטין.
בריוק. ממש כך. זוהי התרמית. החלטת החלוקה הייתה טובה

שמאס. מתנחם

אנטון שמאס, פלסטיני אורח ישראל, נולד בפאסטוטה שבגליל. בגיל 12 עבר לחיפה ואחר-כך לירושלים. בשנת 1986 הוא פרסם את 'ערבסקות' וזכה למקום של כבוד בספרות הישראלית ולהערכה רבה בארץ ובעולם. ב'88 נבחר הרומן לאחד משישה-עשר ספרי השנה של ה'ניו-יורק טיימס'. שמאס כתב את הרומן בעברית, כמו גם את שני ספרי שיריו, 'כריכה קשה' (1974) ו'שטח הפקר' (1979). כשנה לאחר פרסום 'ערבסקות' יצא שמאס ללמד באוניברסיטת מישיגן ספרות המזרח התיכון, ומאז הוא חי שם עם משפחתו. בגלות. "אם אני חוזר באחד הימים נטולי הכיבוש", כתב, "זה יהיה בגלל, רק בגלל, שתי האהבות הגדולות שלי: העברית והערבית. אני מקווה שלא יסתבר לי בסוף שגם הן אהבות נכזבות."

עמוס קינן כתב עליו ב'ידעות אחרונות': "שמאס הוא דוברו של המיעוט הקטן ביותר, הנרדף ביותר, המיעוט שיום אחד יוכרו כמנצח: המיעוט הישראלי. שמאס שייך לתרבות ישראלית ולשום תרבות של שום גולה". לשמאס היה ויכוח פומבי מעל גבי העיתון עם הסופר א.ב. יהושע, ויכוח בו המליץ לו יהושע לארוז ולווז לגדה המערבית (ולמתנחלים – להתפנות משם). שמאס כתב בתגובה, שהוא רוצה שהפלסטינים יעשו ככל העולה על רוחם בגדה המערבית, וכשיעשו זאת ויגיעו למנוחה ולנחלה. הוא התלונן עלי מעל גבי 'העיר' שרק 'דברים מוצאים' יש לשמאס לומר על הסכם הישראלי-ש.פ. איכשהו היום, נראה שהחמיצות של שמאס הייתה במקומה. מלבד כתיבתו הספרותית, שמאס כתב גם ביקורות, מאמרים ומחזות, ערבית ואנגלית, ותרגם לעברית את ספריו של אמיל חביבי, ביניהם 'האופסימיסט' (1974). הוא ערך את ספרו של אליאס ח'ורי 'באב אלשמס'.

אחרי הטבח בסברה ושתילה. על המושע להיענות, כמובן, בדרך זו או אחרת צילום: אי.פ.א.פא

(המשך מעמוד קודם)

בהרבה ממה שהפלסטינים קיבלו בסופו של דבר. על הישראלים לענות כעת רק על שאלה אחת: האם הם מוכנים למדינה פלסטינית בפלסטין לצד מדינתם, או לא? אם הם לא מוכנים, הם יביאו את האזור לאסון. ולדעתי, הם כבר הובילו את עצמם לאסון. כי גורל ישראל לא יהיה שונה מגורלה של דרום-אפריקה.

אני מעוניין שתתייחס לשאלת זכות השיבה והבעתה שמעורר הצירוף הזה בישראל. והדגש הוא על המילה 'בעתה'. האם ניתן להפריד בין הזכות לבין השיבה? האם ניתן לפצל את השיבה לשניים? הזכות יכולה להיות תלויה ועומדת, אבל השיבה היא לא דבר וירטואלי. אתה אמרת פעם: 'השיבה לפלסטין אינה אפשרית, עלינו ללכת לפלסטין'. האם לדעתך ניתן להגיע לפתרון של מה שמכונה 'הסכסוך הפלסטיני-ישראלי' במנותק מהשאלה הזו? כתבתי ברומן, ששמו 'מלכות הזרים', שהשיבה אינה קיימת כי אתה תשוב לארץ אחרת גם אם לא היו שם ישראלים. גם מי שהיגר מלבנון לפני חמישים שנה ויחזור עכשיו, ימצא ארץ אחרת. היהודים לא חזרו לפלסטין, הם הלכו לפלסטין והקימו מדינה שאין לה שום קשר לא למלכות דוד ולא לעמוס ולא ליהושע בן-נון ולא לאף אחר. אבל לאנשים שגורשו מאדמתם יש זכות בארץ הזו.

איך תמומש הזכות הזו?

מימוש הזכות הוא עניין פוליטי. אי-אפשר להתנגד לזכותם של הפלסטינים לשוב לארצם. צריכה להיות הודאה מוסרית בנפשה של 1948, שתגרוור הכרה בזכות השיבה. המכניזם של השיבה כפוף למשאומתן מדיני בין שתי מדינות עצמאיות, ואפשר למצוא לכך עשרות פתרונות אם לשני הצדדים יהיה דמיון. אבל האחריות המוסרית של הישראלים היא מעבר להודאה בפשעים. הרי 60 אחוז מאזרחיה של המדינה הפלסטינית שאמורה לקום הם פליטים. זו תהיה מדינת פליטים. ואיך תהיה בעזה צמיחה כלכלית? אנהנו לא עניינים כי אלוהים ברא אותנו עניים. גם לזה יצטרפו למצוא פתרונות מדיניים, שלא יגרמו לאף אחד מהצדדים להיות מבועת מהשני.

כאשר עולה עניין זכות השיבה, עולים קולות מהימין הישראלי, ולא רק מהימין, שקוראים לאיזון או לסימטריה – אמת, יש בעיית פליטים פלסטינים, אבל יש גם בעיית פליטים יהודים מארצות ערב. איך אתה מתייחס ליצירת הסימטריה הזאת?

לדעתי, ליהודים-הערבים יש, אם ירצו, זכות שיבה לארצותיהם ולפיצויים על רכושם. המיעוט היהודי נמצא באזור עוד לפני האיסלאם, והוא חלק אינטגרלי ממנו. הגירת היהודים-הערבים מהעולם הערבי לישראל אסון לעולם הערבי, כי קול היהודים-הערבים הוא קול מרכזי בתרבות הערבית, ואובדנו הוא אובדן גדול עבורה. לאף אחד אין זכות למנוע מהם לממש את זכויותיהם כאזרחים ערבים, אם ירצו. אם לא ירצו, אז צריך לכבד את רצונם. אבל לדעתי הצבת הסימטריה היא רק משחק פוליטי ציני ומלאכותי שמטרתו לשלול את זכויותיהם של הפליטים הפלסטינים. ברומן קיימת אמפתיה לקורבנות השואה; יש בו דרישה ברורה מהמחפכנים הפלסטינים, מההנהגה הפלסטינית, מכל אדם פלסטיני, לגלות אמפתיה והבנה לטבח יהודי אירופה תחת השלטון הנאצי בתנאי להכרת האיני. אתה צריך להכיר את סבלו של האחר

הטבח בסברה ושתילה היה טבח מאורגן, הוא לא היה יכול לקרות ללא הימצאות

הצבא הישראלי מסביב למחנה. טבח כזה גורם לייאוש: מי שעושה מעשה

כזה או עוזר להיווצרותו, אינו רוצה שום פיוס. הוא רוצה בהשמדת האחר. ניצולי הטבח

מרגישים שהטבח, למרבה הצער, מתמשך

יש בעולם הערבי אחדים, שבגלל החולשה והתבוסות הושבים בטעות או

בתוצאה של השיבה לאומנית פנאטית, שמכחישי השואה הם בעלי-בריתם של הערבים.

הכחשת השואה היא עמדה פוליטית גזענית הממשיכה את הנאציזם,

והמאפיין העיקרי שלה הוא אי-מוסריות

מאוד לפלסטיני כדי להבין את עצמו. אם הפלסטיני רוצה להבין את עצמו, עליו להבין את אותו ישראלי שתודעתו, או חלק מהותי ממנה, מעוצבת על-ידי הזיכרון של השואה. חלק עיקרי מהחרדה, הפראנויה הישראלית, נובע מהשואה. אם לא נבין זאת, לא נבין מי הוא זה הכובש את הארץ.

למרבה הצער יש בעולם הערבי אחדים, שבגלל החולשה והתבוסות, הושבים בטעות, או כתוצאה של חשיבה לאומנית פנאטית שאני מתנגד לה, שמכחישי השואה הם בני-בריתם של הערבים. זוהי קודם כל טיפשות, כי מכחישי השואה הם אנשים נטולי כל מוסר. ולפני שאתה בורק אם מישוהו עומד לצדך, צריך לברר מי הוא האדם הזה. הכחשת השואה היא עמדה פוליטית גזענית הממשיכה את הנאציזם, והמאפיין העיקרי שלה הוא אי-מוסריות. אני לא יכול בשום אופן להיות בן-ברית של אדם כזה.

כאשר רווח גרודי הוזמן למספר מדינות ערביות: לנסיכויות, לקהיר ולביירות (גרודי הוא פילוסוף צרפתי שהחל את חייו כקומוניסט, עבר לנצרות ולאחר מכן התאסלם, ובספר האחרון שפרסם על המיתוסים הישראליים, הוא מצטרף למסע הכחשת השואה או להמעטת ההיקף שלה) – ניהלנו, קבוצה של סופרים ואנשי רוח, מאבק, שלדעתי הוא אחד ממאבקי התרבות החשובים ביותר בעולם הערבי נגד רווח גרודי, נגד סוג כזה של חשיבה, והתוצאות היו מצוינות. בהתחלה חשתי שנהיה קולות בודדים, אבל גילינו שכאשר קול ההיגיון יוצא, הוא לעולם לא יכול להיות חלש. זה היה ניצחון תרבותי. המאבק היה מאוד קשה, כי עדיין קיימות שאריות של חשיבה גזענית ולאומנית ריאקציונית. עצם ההצלחה למנוע קיום ועידה כזו הוא הישג גדול לתרבות הערבית.

לטבח סברה ושתילה יש מעמד של פצע פתוח ברומן ובסיפור היידי שלך. הוא עיצב את התודעה הפוליטית שלך. מה אתה זוכר מהטבח? מה עשה הטבח ליחסים בין המוסלמים והנוצרים בלבנון? מה זה עשה לך? האם ההתנקשות באלי הבייקה (לשעבר ראש מנגנון המודיעין של הפלנגות שביצעו את הטבח) הפגיעה אותך, והאם אתה חושב שיש לשרון יד בדבר?

אני נגד התנקשויות פוליטיות מכל סוג, ואני חושב ש'פתרון' על-ידי התנקשות פוליטית לא פותר שום בעיה פוליטית. אבל כמשקיף מן הצד, הופתעתי שההתנקשות הזו קרתה עשרים שנה אחרי

כדי לדרוש ממנו להכיר בכבל שלך. בשנה שעברה התמת יחד עם מחמוד דרוויש, אדוארד סעיד ואחרים על עצומה בה אתם דורשים לבטל את ועידת מכחישי שואה שהייתה אמורה להתקיים בביירות. מה התגובות שעוררה עצומה זו? האם חשת בנכונות בקרב אינטלקטואלים ואנשי רוח ערבים לקבלת העמדה שלכם, או שאנחנו עדיין בתחילת הדרך?

לעניין שלי בשואה אין קשר לבעיה הפלסטינית, זה עניין אנושי. יש ללמוד ולהבין אותה כדי שלא תחזור על עצמה שוב עם איזשהו עם או דת או גזע בעולם. הדיבור על השואה ב'באב אלשמס' חשוב

עם בוא הזיכרון

בין הסופר לבין הקורא, בין ההווה לבין החלום, בין המילים ובתוכן רובץ המת-החי. אם תרצו, קוראים לו יונס, והוא מגיע כצמח לבית-החולים 'אל-ג'ליל', הלא הוא 'הגליל' בלבנון, במחנה הפליטים שתילה. פעם יונס היה גיבור המהפכה הפלסטינית, לפחות בעיני עצמו וחבורת המיזאשים שסבבה אותו, וסיפרה את עלילותיו מפה לאוזן, ועכשיו הוא כלום. חתיכת בשר דוממת, עדות אילמת ועלוכה לכישלונם של כל החלומות של כל הפליטים באשר הם.

אם העולם נברא במילה, אולי אפשר להשיב מ אחד לחיים באשר של מלים? זו ההנחה המרכזית שמאחוריה חבוי 'באב אלשמס' של אליאס ח'ורי, רומן גועש ומאוד לא מאופק, נכמר וכורע תחת עול הכאב והתסכול, עמוס בזעם ובסנטימנטליות, ונוסק מעלה-מעלה לגבהים אמנותיים אחרים, כשהוא ומחברו וגיבורו ח'ליל עושים במלאכת הזיכרון.

כי הרי רק הזיכרון הוא הטריטוריה הלגיטימית לגמרי של הפליטים, ורק אותו אי-אפשר לשלול מהם בין טנקים לבין רובי גליל, בעת מלחמת-שלוש-אורנים הגדולה, שתי אצבעות מצידון. אבל ממה מורכב הזיכרון, שכבני הדור השני לפליטים אינם יכולים להריח ולטעום, לראות ולחוות את מה שהייתה פעם המולדת שלהם? כל מה שנותר הם קרעי סיפורים, רבצי אמיתות, שמירת טלאים מסוכסכת של מיתוסים מוכלבים זה לזה מכוח

האמונה הקולקטיבית שאין בה נחמה, מכוח המלחמות הכפויות, סיפורי האינסטנט-גבורה הפאתטיים, שח'ליל מחייה וממית, יוצר והורס, טווה ושוב פורם.

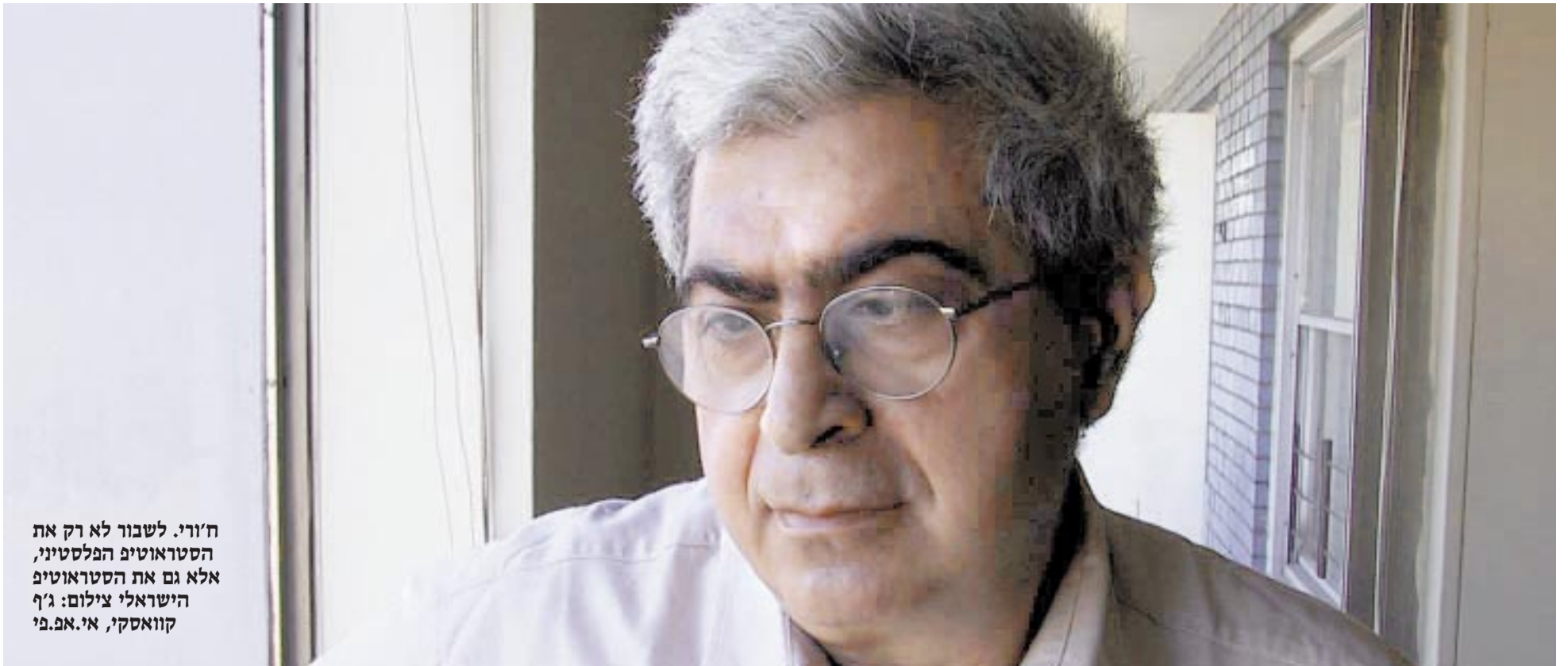
ואם נולד כאן נס ספרותי, הוא מאיר עיניים ונכון, ועד כמה שניתן, אפילו מחייה את האמונה בכוח הגדול של מילים להעניק מרגוע ונחמה אפילו מעברו השני של המתרס. כי מתוך קרעי הסיפורים, טלאי הזיכרונות ופיסות האגדה שח'ליל מספר ליונס, הקורא נגרר אל מראות הטבח והוועה, שהוסתרו ממנו כה יפה בספרותו-שלו, ומשם בחזרה אל תקוות אנושיות פשוטות מאוד

דו"ח המוקרת

אריאנה מלמד

ובסיסיות עד כאב: בית. משפחה. פיסת אדמה, ומשם שוב, בטלטה הסיפורית הנמשכת והולכת של המחבר וגיבורו, אל מה שכבר לא יהיה: בית, משפחה, פיסת אדמה.

ומעל לאוסף הטרגדיות והחלומות שפוך על הספר הזה אור גדול ובהיר של אירוניה ושל הומור, שער לשמש אחרת, אולי לימים אחרים. אם מישוהו עדיין יושב במשרד החינוך וחושב קדימה ומאמין שיהיו ימים אחרים, אולי כדאי להתחיל 'להיערך' לקראתם פרק אחד, מקטע אחד מתוך העושר הסיפורי של 'באב אלשמס' יכול להיות מין היערכות כזאת, לא פחות מכל יצירה של אורי-צבי גרינברג. גם הוא, כדאי לזכור, היה פעם פליט עם זיכרון ועם חלום.

ח'ורי. לשבור לא רק את הסטראוטיפ הפלסטיני, אלא גם את הסטראוטיפ הישראלי צילום: ג'ף קוואסקי, אי.אפ.פי

אני לא רציתי שאלי חבייקה יירצח, אלא שיובא לדין במשפט צדק, ושיודה בפשעים שהוא ואחרים ביצעו. אני מקווה שלפחות שרון יועמד לדין ושהמשפט בבלגיה יתקיים. לא כדי לנקום בשרון, אלא כדי שהעובדות ייחשפו בפני הציבור. המטרה היא שהחברה תתנקה מהפשעים, ולא רק שהפשעים ייענשו"

"שרון קשור בזיכרונותיי האישיים ובזיכרון הלבנוני – זיכרונות מרירים וכואבים מאוד. הוא לא רק גיבור סברה ושתילה, אלא גם גיבור הפלישה ללבנון, שתבעה אלפי קורבנות. בחירת שרון לראשות הממשלה בישראל הייתה לגביי אכזבה מהחברה הישראלית, שהחלה לאבד את הזיכרון שלה"

אורחים. למרות שאני יודע שהחברה הישראלית היא חברה מגויסת, חוסר ההבחנה בין אורחים לחיילים נושאי נשק משפיע לדעתי על משמעות המאבק הפלסטיני ומזיק לו. אני נגד הרג אורחים באופן מוחלט. זאת פעולה שלא רק שאי אפשר למצוא לה כל צידוק, אלא שאני רואה בה נקודת חולשה וכניעה לסחרחרת שהסכסוך מוביל אותך אליה. שנית, אני נגד פעולות ההתאבדות, כי המאבק הוא למען החיים ולא למען המוות. הנשק הפלסטיני העיקרי חייב להיות נשק מוסרי. הפלסטינים יותר חזקים מבחינה מוסרית מהישראלים, כיוון שהישראלים הם הכובשים. אבידות הפלסטינים אמנם רבות, והנקמה היא תחושה אנושית, אבל אסור להיכנע לרגשי הנקם.

בוא נעבור לצדה האחר של הגדר הדיוקנית. בחוגים מסוימים בעולם הערבי מסתובב 'שד הנורמליזציה'. מה הוא בעיניך נורמליזציה? והאם הכנת את עצמך, בעקבות יציאת התרגום העברי, להתמודדות עם מתקפות מצד מחנה מתנגדי הנורמליזציה? שנה לפני יציאת הספר לאור, התחיל ויכוח סוער סביב 'נורמליזציה' שבתרגומים לעברית. זה התחיל במאמר שפורסם ב'אח' באר אל-אדאב' שיוצא בקהיר, והמשיך בעשרות מאמרים בכמות שונות בעולם הערבי. אני ואחרים הואשמו כי תרגום ספרינו לעברית הוא נורמליזציה. הגבתי בחריפות נגד האשמות אלה. עיקר המאבק בנורמליזציה בתחום התרבות מתנהל ממזרים, וזה דבר נלעג, שהרי מצרים מקיימת נורמליזציה של ממש בדברים מהותיים הקשורים בכלכלה, ובמקביל מעודדת את האינטלקטואלים להיאבק בנורמליזציה, אולי כדי ליצור תמונה מסולפת על עמדותיה בפועל. להיות נגד הנורמליזציה זה להיות נגד קיום דיאלוג עם הישראלים. אני חושב שהמאבק הוא אחת הצורות של הדיאלוג. אם אתה רוצה לסיים את הכיבוש, בלתי אפשרי שלא לקיים דיאלוג עם הכובש – על כל צורותיו:

אתה מאמין כי ניתן להגיע לפתרון מדיני? חייב להיות פתרון. חייבים להיאבק כדי שיהיה פתרון מדיני, אבל ייתכן שנצטרך לחכות לו שנים רבות. הפתרון הזה ייעשה עם בני-אדם, עם הישראלים, ולכן אנחנו חייבים להכיר אותם. אנחנו צריכים להרחיב את התרבות שאנחנו משייכים אליה, כדי שתקבל אותם.

לחלק מאנשי הרוח הישראלים זכורות עמדות שביטאת בעבר בהודמנויות שונות. כמו הרציון המפורסם אתך בעיתון 'אל-אדאב' בשנת 1993, שם אמרת: "...אני לא מתאר לעצמי אפשרות של שלום עם ישראל. אני לא יכול לתפוש את ישראל אלא כמשהו חולף, כמוה כמלכות הצלבנים. מדינה כמו ישראל אינה אלא תרבות היסטורית שאינה יכולה להימשך כך. אבל אני יכול להבין שצריך לנהל משא-ומתן ולהקים מדינה פלסטינית, וכאן אני אקבל עליי את המשמעות הפוליטית. אם אני צריך לכתוב, לא אוכל לטעון שזו היא האמת אלא רק פשרה, האמת היא שישראל אינה בת-קיום כמדינה בעולם הערבי". איך אתה קורא את הדברים האלה, שנאמרו לפני שמונה שנים?

(המשך בעמוד 120)

המשך מעמוד קודם)

הטבח. ההיגיון אומר שהיה עליו לשלם את המחיר לפני כן. אנחנו מנסים ליצור אקלים בלבנון שידחוף לכיוון פיוס לאומי אמיתי, בו יהיה די-יוחשבו עם מבצעי פשעי המלחמה, לפחות בדרך שבה זה נעשה בדרום-אפריקה, כלומר על-ידי ועדות האמת והפיוס – שהפושע יודה בפשעיו.

אני לא רציתי שאלי חבייקה יירצח אלא שיובא לדין, במשפט צדק, ושיודה בפשעים שהוא ואחרים ביצעו. אני מקווה שלפחות שרון יועמד לדין ושהמשפט בבלגיה יתקיים. לא כדי לנקום בשרון אלא כדי שהעובדות ייחשפו בפני הציבור. המטרה היא שהחברה תתנקה מהפשעים, ולא רק שהפשעים ייענשו. על הפושע להיענש, כמוכן, בדרך זו או אחרת. לטבח סברה ושתילה אחראים הצבא הישראלי והפלנגות, אבל בלבנון בוצעו פשעי מלחמה נוספים בהם השתתפו רבים. במובן מסוים, כל החברה הלבנונית אשמה וזקוקה להודאה ולפיוס עם עצמה, כדי שנוכל לבנות חברה שמכבדת את החיים.

טבח סברה ושתילה ריסק את המחנה והשאיר סימן שאי אפשר למחוק מהתודעה הפלסטינית. אולי אפילו יותר מטבח דיר-יאסין. אולי כי הוא לא היה חלק מהמלחמה אלא קרה אחרי המלחמה, ולא הייתה לו שום סיבה מלבד הטירוף. ברומן יש קטעים שמתארים את הטבח בפרטי פרטים. נפגשתי עם כמה אנשים שהשתתפו בטבח, והדחים אותי איך הם מדברים על הטבח, כאילו זה כלום. כמו שמדברים על מישהו ששתה מים או שסיפר בדיחה. אני חושב שזה השפיע עליי אולי אפילו יותר מאשר הטבח עצמו.

אם לא די בכך שהרוצח עדיין מהלך חופשי ואין לו תחושות אשמה, גם מתייחסים לטבח בהקשר שגוי – ההקשר של מלחמת האזרחים בלבנון ופעולות הנקם – ואין זה כך. זה היה טבח מאורגן, הוא לא היה יכול לקרות ללא הימצאות הצבא הישראלי מסביב למחנה. טבח כזה גורם לייאוש: מי שעושה מעשה כזה או עוזר להיווצרותו, לא רוצה שום פיוס. הוא רוצה בהשמדת האחר. יש ברומן דמות, דמות של סלים אסעד, הבחור שמשפחתו נרצחה לנגד עיניו, ושערו הלבין בהיותו בן שבע. הסיפור הזה לדעתי מסכם את 'יאוש של ניצולי הטבח, לא רק בגלל שהם ראו את הטבח כמו עיניהם אלא בגלל שהם מרגישים שהטבח, למרבה הצער, מתמשך.

מה דעתך בנושא המאבק המזוין, אמצעי המאבק, פעולות ההתאבדות?

אם המאבק הפלסטיני הוא למען צדק, שוויון וזכויות, צריכים למצוא את האמצעים המתאימים למטרה זו. במובן הזה אני נגד רצח

שרון. זיכרונות מירדים

מוריס. אסון לאנושות

אותן אפרות

פאבק לחיים, לא לפנות

(המשך מעמוד 20)

ונכנסים לאטימות רגשית, לא פתוחים לסבל של הצד השני. אבל צריך להשלים עם ההבנה שגם לנו יש חלק במצב שנוצר. לבנינו־דגני: "קודם כול צריך להפסיק להפש אשמים, זה הדבר הכי חשוב בפתרון סכסוכים. הם, אנחנו, אהוד ברק, זה לא משנה, זה לא יעיל ואין טעם להיכנס לזה. יש מספיק אשמה על שני הצדדים".

גם אסתי סגל, תושבת מבשרת, אם לבן המשרת כעת בטירונות, עמדה בשלהי ימי לבנון בצמתים סואנים במשך שנתיים, מרי יום שיש, בחולצה לבנה, אחזה שלט "אין לנו ילדים למלחמות מיותרות", ושתקה. "שתקנו או, כי בשתיקה היה כוח אדיר", היא אומרת, "הטפנו קללות, אחת הבנות מירושלים חטפה מכות רצח מבחור דתי, אבל התמרנו. עכשיו אני מרגישה שזה לא הזמן לשתוק, צריך לדבר. מתי לדבר אם לא עכשיו? לא עם החברות שלי בסלון, אלה שחושבות אותו הדבר. להפך, לנסות לשנות, גם אם אין סיכוי. צריך סבלנות. 'ארבע אמהות' הצליחו, זה לא אותו דבר, אני יודעת".

בסוף מאי 2000 פורקה עמותת 'ארבע אמהות', ותיקה במשרדי רשם העמותות נגזזו. את הרעיון להקמתה מחדש העלתה אראלה שרמי, דוקטור לסוציולוגיה שעבדה במשך שנים במשרה, פעילת שמאל ותיקה. דווקא ממנה, כאחת הדמויות הדומיננטיות במאבק הפמיניסטי בישראל, לא ציפו לשמוע את תפקיד האם הופך לחלק דומיננטי מתעודת זהות פוליטית וממאבק מדיני. היא, מצדה, מבינה את הפליאה. "ישר שאלו אותי אם השתגעתי", היא מספרת. "לפמיניסטיות כמוני זה מאוד קשה לדבר כאמהות, שמבקשות להחזיר את הילדים הביתה בשלום. זה לא מתקבל על הרעף. 'נשים בשחור', למשל, דאגו לאורך כל הדרך לא לדבר כנשים, כאמהות, התרחקו מזה. אני מצדי חושבת שאנחנו מציבות הגדרה פמיניסטית של אמהות, זה דבר חדש. אנחנו הופכות את האמהות למקור של עוצמה, לוקחות אותה אתנו לשיח הביטחוני, ומתוכה מציעות אלטרנטיבה למה שמקובל. השיח הנשי והשיח האימהי לא מיועדים לנשים בלבד. יש גברים שהוא קיים בהם, כל אחד יכול לרכוש אותו. השיח הגברי הוא מאוד אלים, מתבסס על 'להכניס להם' כל הזמן, זו גישה גברית, לא משום שכל הגברים ככה, אלא משום שזה מאפייני יותר גברים כקבוצה".

כבר לפני שנה, בכינוס של קואליציית נשים לשלום צורק, התארגנות־גג של ארגוני נשים מהשמאל, זרקה שרמי את הצעתה לחלל האוויר והעלתה גם את השם 'האם החמישית'. אז נבלע הרעיון בבלייל של הצעות וכמעט נשכה. "העיתוי, כנראה, לא היה מתאים", היא אומרת. "לא הייתה בשלות, לא היה עם מי לדבר, זה הרי עניין של טיימינג". לפני פחות מחודש החל תהליך מואץ של התארגנות מחדש.

"אנשים התקשרו אליי אחד אחרי השני", מספרת יריב. "אמרו: רחל, מוכרחים לעשות משהו, אי־אפשר לשבת בשקט. משתוללת דליקה, והמנהיגים שלנו מכבים אותה באמצעות בניין. אנחנו נמצאים לפני קטסטרופה, ואם לא ייעצר כדור השלג הזה, אנחנו עלולים להגיע לאובדן". הריסת הבתים ברפיח הייתה מבחינתנו נקודת שבר, מספרת שרמי, "היא נתנה תחושה של חוסר משמעות וחוסר אמינות. הפיגועים הקשים שבאו לאחר מכן, יצרו כנראה תהליך הבשלה בציבור". לשרמי, לידיב וליתר החברות התחורר, שארגוני השמאל הקיימים אינם מצליחים לחדור לסדר־היום, להשמיע את עמדותיהם, בוודאי לא לסחוף אחריהם את ההמונים. שרמי מסבירה: "הקואליציה של הארגונים שאנחנו חלק ממנה, עוסקת בעיקר בתמיכה בפלסטינים, במחאה פוליטית, בפעילות בינלאומית למען שלום, אבל היא לא מדברת עם העם. התנועה החדשה שלנו נועדה לדבר, לעורר יכוחים וספקות".

למעשה, נראה כאילו הארגון החדש הוא בסך הכול אריזה שונה לקבוצת פעילות מהשמאל, אולי אפילו גימיק. זה לא גימיק, זה הברל של גישה. זו צורת מאבק שונה, אלה מטרות אחרות. אנחנו פונות אל הציבור הרחב מתוך ידיעה שזו שעה היסטורית קשה, שמוכרחים להירתם.

סגל: "הדרך שלנו היא לעמוד ולעורר את דעת הקהל. יקשיבו לנו או לא יקשיבו לנו, אבל יידעו שאנחנו קיימים ושנאנחנו רוצים בטוב. אני חושבת שבסוף אנחנו נחלחל, גם לימין. אני בטוחה שגם אם של קבוצה ימנית הייתה יושבת כאן, היא הייתה מדברת בדיוק כמונו".

בפגישת הייסוד הסגורה התעקשה רחל יריב שתנועת 'האם החמישית' תביע בתקיפות את התנגדותה לסרבנות. "אנחנו מתנגדות לכך בתכלית ההתנגדות", אומרת יריב. "אנחנו כתנועה בכלל אסור לנו לגעת בצבא. אני אפילו מעיזה לומר שהצבא הוא קדוש בעיניי. הצבא מקבל פקודות, ואין דבר כזה לסרב פקודה. הצבא צריך להיות נקי מפעילות פוליטית. הטענות שלי מכוונות לפוליטיקאים. אנחנו צריכות לפעול

במישורים המדיניים, משם יבוא הפתרון".

לעומת יריב, דווקא שרמי, ששירתה עד שנת '90 בתפקידים בכירים במטה הארצי במשטרה והגיעה לדרגת סגן־ניצב, היא שמובילה את הקו הרדיקלי יותר בתנועה. אם הדבר היה תלוי בה, סדר היום של 'האם החמישית' היה תוקף בחריפות את צה"ל ואת מפקדיו ומציב במרכזו את הכיבוש כגורם להשחתה מוסרית. "מה שהפלסטינים עוברים מוזעזע אותי", היא אומרת. "אני לא יכולה לסבול שהעם היהודי עושה כזה דבר. מה שאנחנו כעם יהודי מסוגלים לעשות, זה לא ייאמן, ובשביל מה? הסבל הנוראי הזה, הטנקים שנכנסים לבתים, ההשפלה. מן העבר השני אני רואה את המוות אצל המתנחלים, אני רואה את הילדים שנהרגים שם סתם. זה טירוף. בשם מה שולחת האמא מקריית־ארבע את הבן שלה למות?".

בתה של שרמי, בת 18, צפויה להתגייס בקרוב לחיל המודיעין. "אני קיוויתי שהיא לא תשרת", היא מספרת, "אבל ברגע שהיא קיבלה את ההחלטה, הבהרתי לה שלא אתנגי. מה שכן, אני אומרת לה כל הזמן 'לא יעבירו אותך את התחקיר הביטחוני בגלל אמא שלך'. אני מסומנת כפעילת שמאל קיצוני כבר הרבה שנים. כשעמדתי להצטרף ל'אם החמישית', סיפרתי לה. לא התייעצתי, לא ביקשתי את רשותה, רק ערכתי אותה". בשנת 1990, שלושה ימים לאחר שפשטה את מדי המשטרה, הצטרפה שרמי ל'נשים בשחור'. "תשע שנים קודם לכן כבר הייתי פעילה פמיניסטית", היא מספרת. "גידלתי או בת לבד, ומסיבות כלכליות לא הייתי מסוגלת להתפרט מהמשטרה, משכתי עד פנסיה מוקדמת. כשהשתחררתי, ירד ממני עול כבד ויצאתי מיד לרחובות. שקעתי בפעילות הזו מאוד עמוק, מאוד מהר. היינו עומדות או בכיכר פאריז כמה עשרות מפגינות, לבר. 'עם נשים בשחור' אני מזדהה עד היום. ההתמדה שלהם, תמיד, גם בתקופות השקטות, גם בסוערות, כל שבוע, מדהימה בעיניי. האסטרטגיה שלהן כל־כך ייחודית, שאומצה במדינות נוספות ברחבי העולם. 'ארבע אמהות' היא פיתוח מתקדם, גלגול חדש, שלוקח את 'נשים בשחור' צעד אחד קדימה ולא מפחד לומר את המילה 'אמא' ולהתעקש שאני כאישה יש לי תרומה בעיניינים ביטחוניים ומדיניים, אלה שהושקעו בהם תמיד".

ברומה לשדמי רוב מנהיגות התנועה, גם אלה המזוהות עם קו מתון יותר, מגיעות עם רקורד עשיר של פעילות פוליטית בחזית השמאל ובארגוני זכויות האדם בשטחים. דגני, למשל, מתגוררת בשורות 'רופאים לזכויות אדם', מגיעה מדי שבוע לשטחים עם בלונים ופרחים ביד, מארגנת פעילויות חברה ומשחקים לילדים פלסטינים, בעיקר. גרוסמן פעלה בשורות 'אמהות ונשים למען שלום', למען הפלת נתניהו.

הבנים המשרתים בצה"ל מזדהים גם הם ברוב המקרים עם האג'נדה הפוליטית, שעליה חונכו בבית ההורים. "הבן שלי לא מסוגל להזדהות עם מה שקורה שם, בשטחים", אומרת גרוסמן. "כבר שנה וחצי שהוא בצבא. יצא לו לשמור עם טנק על התנחלויות של חמש משפחות באמצע שום מקום, התנחלויות שלא מופיעות כלל על המפה, קנטרניות, שאין להן שום משמעות. מבחינתו, זה קשה. להישלח לסכן את החיים שלו על משהו שהוא לא מסוגל להזדהות אתו, והוא לא מאמין בו. זה בלתי אפשרי. קורים היום בצה"ל דברים כל־כך קשים בתפקוד החיילים, ואני שואלת את עצמי האם זה לא קשור לכך שהם מרגישים מופקרים ושהם נשלחים לדברים, שהם לא מזדהים עמם. חלק גדול מהילדים האלה צמח עם עמדות שמאל, על ערכים ליברליים והומניים, אבל מצד שני על ערכי אהבת הארץ, על הצורך לתרום. הם רוצים לתרום. הקונפליקט הזה מאוד קשה".

"אני חושבת על הבן שלי ועל חברים שלו, מדמינת מה עובר עליהם, כשהם צריכים להיכנס עם טנקים לרמאללה ולירות על אוכלוסייה. אני מדמינת מה קורה לילד שיורה, ויודע אחר־כך שילדה בת חמש נהרגה מהליחצה שלו על ההרק. זה מטרוד אותי מאוד".

את רוח הקרב של לבנינו־דגני, מי שאמורה להיות דוברת המאבק, ושלה חברותיה מלווים הרבה חששות. "אני מקווה שאתן לא מפתרות, אה?" אומרת להן שרמי המארכת. "אני כל־כך רגילה כבר שקוראים לי זונה, שקוראים לי בוגדת, שאומרים שאני שוכבת עם ערפאת. אני לא חסינה, זה פוגע כשצוחקים ולועגים כל הזמן, אבל רגילה. לציבור ייקה, כנראה, לא מעט זמן להתחבר למסרים. מכניסים לנו הרי במשך שנים הפחדות ומניפולציות לראש: התקשורת, הספרות, הפוליטיקה – כולם עושים לנו שטיפת מוח, וזה כבר נמצא בוודיים שלנו, אנחנו כבר לא יודעים לחיות בלי זה".

"אנחנו לא מפתרות", אומרת גרוסמן, "יש משהו במעבר מהעמדה הפסיבית לאקטיבית, שנותן המון כוח ומרפא נפש. החוויה של יציאה מהבדידות, מתחושת חוסר האונים, והעמידה עם נשים אחרות שחושבות כמוך, לא זהה, אבל כמוך, היא חוויה חזקה מאוד. מה גם שיש המון תמיכה מסביב. אומרים לנו שאנחנו עושים את הדבר הנכון".

(המשך מעמוד 62)

אני עדיין באותה עמדה.

וזה לא פותר את מה שאמרת כאן קודם?

לא, ממש לא. הרברים האלה אינם דיבור פוליטי. המאבק הפוליטי בעיניי הוא למימוש זכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית והקמת מדינה פלסטינית עצמאית על כל השטחים שנכבשו ב־1967. מה שמעבר לזה הוא פרשנות וראייה של העתיד. עמוק בפנים אני משוכנע בכך שהמורחיות של ישראל תגבר על המערביות שלה, מה שיוביל להשתלבותה בעולם הערבי. היהודים לא יהיו שונים בעולם הערבי משאר המיעוטים. העולם הערבי אינו רק איסלאם, הוא מלא במיעוטים. מספרם של הנוצרים רב מאוד. הוא עולה על מספר היהודים בכל העולם. רק במצרים יש תשעה מיליון נוצרים, בסוריה שני מיליון, בלבנון מיליון וחצי, וקרוב למיליון בעיראק. אני שייך למיעוט הזה ותורם לתרבות הערבית, למאבק למען החילון, הדמוקרטיה והחירות, וכו'. אבל הרברים האלה הם חזון לעתיד ולא פרוגרמה פוליטית. התכנית הפוליטית בה אני מאמין היא פתרון הסכסוך במסגרת של שתי מדינות.

איך אתה מתייחס לשמאל הישראלי, אם בכלל, כפי שאומרים בעברית – קיימת היה בזאת? מה דעתך על היחס של השמאל לאינתיפאדה, ועל השתתפותו בממשלת שרון? האמת שהאכזבה היא בראש ובראשונה מהשמאל. מפלגת העבודה היא אכזבה לכל ערכי השמאל. מפלגת העבודה לקחה חלק בהקמת ההתנחלויות כמו הליכוד, אם לא יותר, וההתנחלויות הן מקור הבעיה הגדולה הזו. מפלגת העבודה שימשה ומשמשת עלה תאנה לדיכוי, היא ממשיכה לחפות על המטרה שהחלה מיד לאחר כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה, ועם מה שמכונה 'תכנית אלון'. המטרה היא מניעת החזרת האדמה הפלסטינית לבעליה ומניעתה של הקמת מדינה ריבונית ובת־קיימא. הם רוצים מדינה משוסעת ובלתי גבולות. אין בעולם מדינה ללא גבולות. לכן אני חושב שהעמדות של מפלגת העבודה – כל עוד הנהגתה העכשווית, פואר ושמוען פרס, אכן מייצגת אותה – מאכזבות ובגדול.

לגבי מרצ ומה שמשמאל לה, למרות ההבדלים בין העמדות שלהם, אני חושב שהחולשה שלהם בחברה הישראלית לא מועילה לנו בדבר. האינטרס של המאבק הפלסטיני הוא לחזק סוג כזה של שמאל, הקורא למינימום הבנה של הפלסטינים. בסופו של דבר הפלסטינים יעשו שלום עם משהו, והם זקוקים לתנועה שלום בחברה הישראלית וצריכים את התמיכה של תנועה כזו. הם צריכים לתמוך בתנועה כזו כפי שהיא תומכת בהם. למרבה הצער, אני לא מוצא במפה הפוליטית הישראלית העכשווית, ואולי אני לא מתמצא מספיק, אבל אני לא מוצא שמאל אמיתי במפה.

הזכרת בעבר כי פפרו של בני מוריס (לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינית) היה אחד המקורות עליהם הסתמכות כשכתבת את 'אבא אלשמש'. לאחרונה הוא טוען שהפלסטינים אשמים במצבם, וישראל לא צריכה לקחת על עצמה אחריות למצבם. איך אתה רואה את תפקידם של ההיסטוריון, האינטלקטואל והסופר בקריאת המציאות שמקיפה אותנו?

האמת היא שהמאמר של בני מוריס ב'גרדיאן' (12 בפברואר 2002) הפחיד אותי. ההיסטוריון הפך למכשף השבט, או לשלטון, כמו שכתב ההיסטוריון אבי שליים בתגובתו. לבני מוריס היה תפקיד מרכזי בפתיחת השער להצבת השאלות על הנרטיב הציוני להקמת מדינת ישראל, לבעיית הפליטים. למרבה הצער, במציאות המנצח הוא זה שכותב את ההיסטוריה, ולכן התפקיד ששיחקו ההיסטוריונים החדשים הישראלים היה תפקיד חשוב בנתינת לגיטימציה להטלת ספק בנרטיב הישראלי. המאמר של בני מוריס הוא מאמר פוליטי ולא מאמר של היסטוריון. זה מציב שאלה על הקשר בין ידע לעמדה הפוליטית. הידע הוא אתיקה ומוסר; אין ידע בלי אתיקה. אתה מגלה שהפלסטינים גורשו מארצם, ואחר־כך אתה צריך להסיק מזה מסקנות מוסריות.

בני מוריס אומר שהוא מתעניין בהיסטוריה ולא בצדק. אתה אומר שאין קיום לעמדת החוקר בלי עמדה מוסרית.

עמדת החוקר נושאת בתוכה ערך מרכזי: החיפוש אחר האמת – והאמת קשורה באתיקה. אין אמת בלי אתיקה. אלא אם נלך לתאוריה הנאצית: הנאציזם הוא הפרדה של הידע מהאתיקה, ושימוש בידע למטרה לא־מוסרית, או הפיכת חלק מהידע לאידאולוגיה בשירות מטרה לא מוסרית. לדעתי, הפרדה בין הידע לבין המוסר היא אסון לאנושות. כאשר בני מוריס אומר שהוא מעוניין בהיסטוריה ולא בצדק, הוא מציב אותנו מול סכנה רעיונית אמיתית. כפי שלימד אותנו מישל פוקו, ידע הוא הגמוניה. והשאלה היא תמיד איך להשתמש בהגמוניה של הידע, את מה היא תשרת? אני לא אומר שהידע צריך לשרת צד אחד או אחר, אלא שהוא צריך לשרת את רעיונות הצדק והשוויון, הרעיונות ההומניסטיים הגדולים. כאשר ההיסטוריון מוותר על המטרה הזו, העבודה שלו נהפכת לא רק לנטולת תוכן, אלא למסוכנת. ■